

# Orkidéresan till Rhodos

Orkidéerna på Rhodos visade sig i år vara på ett extra välvilligt humör. Barbro Risberg var en av dem som gynnades av generositeten under föreningens resa till ön.

Text och foto: BARBRO RISBERG

**V**i var 24 förhoppningsfulla botanister med våren i sikte, som samlades i ett grådisigt Köpenhamn på morgonen 2 april 2011 för att resa till Rhodos. Men när nästa morgon grydde på Rhodos var himlen tyvärr fortfarande grå och molnen blytung. Det hindrade oss dock inte från att ge oss ut. Första målet för dagen var det lilla bergsmassivet Profitis Ilias.

## Tallskogar

Den miljö vi tillbringade första förmiddagen i var mycket tilltalande. Det var en relativt gammal barrskog bestående av östlig aleppotall (turkisk tall) *Pinus brutia*. Träden var en aning krumböjda, en del av dem var kraftigt lavbeklädda. Marken, som gav intryck av att vara betad, var kuperad med mjuka kullar och på slutningarna mötte vi våren i en färgkaskad bestående av i stort sett alla regnbågens färger!

Det som kunde föra tankarna till en svensk blåsippbacke var den blekblå balkansippan *Ane-mone blanda*. Det fanns också inslag av vitblommiga cyklamen *Cyclamen repandum* ssp. *rhodia*. Här började det också dyka upp orkidéer, flera grupper av de blekskära Anatoliens nycklar *Orchis anatolica* ssp. *anatolica* (figur 1) de gulblommande

Figur 1. Gullvivenycklar *Orchis provincialis* (överst), Anatoliens nycklar *O. anatolica* (i mitten) och fjärrilsnycklar *O. papilionacea* ssp. *heroica* (nederst) var tre skönheter som mötte oss redan första dagen.



gullvivenycklarna *O. provincialis* ssp. *provincialis* (figur 1), och det mera oansenliga tätyxnet *O. intacta*, som varierade i färg från rent vita blommor till rosafärgade.

Här inleddes äventyret att tränga in i släktet *Ophrys*. Några arter var mycket distinkta och tydliga, till exempel den svart- och vitläppiga *Ophrys reinholdii* som skulle följa oss i den här miljön under hela veckan. De gulblommade *O. lutea* ssp. *minor* och *O. lutea* ssp. *phryganae* var också relativt lätta att få grepp om. De påminner om varandra, men ssp. *minor* har en platt läpp som står rakt ut i nittio graders vinkel från stjälken, medan ssp. *phryganae* har läppen böjd nedåt. Vi fann också *O. holoserica* ssp. *heterochila* och *O. oestrifera* ssp. *dodekanensis* och den mera ovanliga arten *O. argolica* ssp. *lucis*.

Redan till lunchpausen öppnades himmelens portar och det handlade inte om något lätt vårregn. Ska jag vara positiv kan jag säga att jag inte tog med regnkläderna förgäves. Vi fick ändå några fina möten med kameran under paraplyet med göknycklarna *Orchis morio* ssp. *picta* och de vackra fjärilsnycklarna *O. papilionacea* ssp. *heroica* (figur 1). En stor tröst var det att första dagen var den enda med regn. Resten av veckan dominerade blå himmel med sommarmoln och stark sol. Ibland tog vinden i ordentligt.

Vi återvände flera gånger till den här miljön, dels här vid Profitis Ilias, dels lite längre österut mot Eleoussa. Här hittade vi i en klippslänt mot vägen både spökoxne *Aceras antropophorum* och jättenycklar *Barlia robertiana*. Jag har aldrig sett de arterna växa i sådan miljö förut och de såg heller inte ut att vara riktigt tillfreds med växtplatsen, då de var ovanligt småvuxna. Under veckan såg vi båda arterna på ytterligare en handfull växtplatser. Det var inte förväntat och förstärkte uppfattningen om att vi förmodligen haft lyckan att komma till ön ett riktigt bra orkidéår.

Ett minnevärt möte blev det med den fantastiskt vackra och storblommiga pionen *Paeonia clusii* ssp. *rhodia*. Vi hade sett blad i skogen tidigare, men här på några solexponerade platser nära vägen hade de vita blommorna slagit ut.

Tallskogen var den miljö vi återvände oftast till. En dag när solen stod högt på himlen och den

sluttning vi stannat vid låg i lä för vinden fann vi den storblommiga *Ophrys colossaea*. Den påminde mycket om Kretas *O. episcopalis* med sina utåtböjda, håriga kanter på den bruna läppen. Här och där på den torra tallheden var också stjälgar av *Limodorum abortivum* var. *abortivum* på väg upp. Den gör verkligen skäl för sitt svenska namn sparrissyssa!

En oväntad bieffekt i denna miljö var den rika förekomsten av tallpollen som ibland bidrog till att göra närbilderna ”prickiga”.

## Bergsängar

Insprängda i skogen fann vi på några platser sluttande steniga ängsmarker där det var glesare mellan träden. Här var florans oerhört artrik och miljön närmast pastoral. Ett fint exempel fann vi öster om Profitis Ilias. Här var gott om vackra ärtväxter av många arter, violtrav *Arabis verna* och biskopsstav *Arisarum vulgare* och den överallt närvarande vita affodillen *Asphodelus aestivus*.

Ett bit upp i höjdläge fann vi bleka pricknycklar *Orchis lactea* ssp. *lactea*. Det är en tidigblommande art som jag knappast hade räknat med att få se i blom. Här var det också rikligt med göknycklar *Orchis morio* ssp. *picta*, och de första exemplaren av *Ophrys umbilicata* ssp. *rhodia* stod i en skreva mellan stenarna.

En liknande lokal utgjorde den artrika sluttningen intill den så kallade dubbelbron. Här var målet *Ophrys candica* ssp. *candica* och den fann vi i stort antal och i bästa blom. Här blommade också rikligt med vackra hästsko-ofrys *O. ferrum-equinum* ssp. *ferrum-equinum*, ett ståtligt exemplar av *O. subfusca* ssp. *persephonae* och flera ex av borstnycklar *Orchis italica*, en art som var glest spridd på ön men aldrig med särskilt många exemplar på växtplatserna.

## Frygana

Nästan längst i söder på ön, nära Kattavia, ägnade vi en hel dag åt den miljö där taggbuskarna regerar och dominerar. Här var det inte fullt så skoningslöst som det kan vara, för det var också en hel del cistrosor, bland annat den skärblommiga *Cistus parviflora*. Här fanns det i kala partier mellan buskarna en hel del ofrysarter. Hemligheten bakom



Figur 2. *Ophrys oestrifera* ssp. *cornutula* växte i täta buketter på en lokal i frygana längst i söder på ön. De långa, håriga utskotten på läppen är karakteristiska. Den här orkidén har ett begränsat utbredningsområde i Grekland och Turkiet. Den mera storblommiga ssp. *oestrifera* anträffas ända från Ungern till Iran.

förekomsterna kan nog vara de talrika kalkhällar som här gick i dagen.

Vi tog inte många steg innan vi stötte på det enda exemplaret av den endemiska *Ophrys fusca* ssp. *lindia*, som vi såg på resan. Alldeles intill fanns flera plantor av den minsta av alla ofrysar: *O. fusca* ssp. *parvula*. Här var det också gott om *O. iricolor* ssp. *iricolor* med den nästan fluorescerande blå läppspegeln och den röda läppundersidan. Den ofrys som det var mest av var *O. oestrifera* ssp. *cornutula*. Den har långa, håriga ”armar” på läppen. Den växte här så rikligt att det såg ut som om den stod i buketter (figur 2).

Andra orkidéer i den här miljön var *Ophrys subfusca* ssp. *blitopertha*, *O. cretica* ssp. *beloniae*, *O. ciliata* ssp. *regis-ferdinandii*, *O. subfusca* ssp. *persephone*, *O. umbilicata* ssp. *umbilicata* och *Serapias carica* ssp. *carica* (figur 4). Här fann vi också en av få blommande brunnycklar *Orchis coriophora* ssp. *fragrans*, där en enda blomma var utslagen. Brunnycklar är vanliga på Rhodos, men

blomningstiden infaller senare. Detsamma gäller för salepsrot *Anacamptis pyramidalis*, som vi endast såg i blom här.

I liknande miljö, också det på den södra delen av ön, fann vi en annan dag efter lite sökande några få ex av den mycket sällsynta *Ophrys holo-serica* ssp. *halia*, också den endem för Rhodos. Halia var en nymf som tillsammans med Poseidon, havsguden, fick dottern Rhode, som i sin tur blev mor till Rhodos. Och visst kunde man få associationer om att något högre väsen varit inblandat när denna vackra, storblommiga ofrys stod här i en liten lucka bland de hårt getbetade taggbuskarna. Här fanns också en annan skönhet, som var mera gracil än storslagen. Det var den i gult blommande klockliljan *Fritillaria rhodea*.

### Kulturmarker

Det är ju väl känt att många orkidéarter behöver en störning i markskiktet för att gro. Vid det som närmast kan beskrivas som en ruderatmark, nord-



Figur 3. Praktofrys *Ophrys tenthredinifera* ssp. *leochroma* gör verkligen skäl för namnet. Inom praktofrys-komplexet finns det flera lokala variationer, till exempel ssp. *tenthredinifera* i västra Medelhavsområdet och ssp. *villosa* som är vanlig på Kreta.

väst om Kolymbia, stannade vi till två kvällar när vi var på hemväg. Här fick jag för första gången stifta bekantskap med *Ophrys polyxo* som växte i stort sett på grovt grus. Den är en endemisk art som betraktas som Rhodos motsvarighet till Kretas *O. heldreichii* ssp. *heldreichii*.

Här var det rikligt med orkidéer. Vi såg höga och välvuxna exemplar av hästsko-ofrys, praktofrys *O. tenthredinifera* ssp. *leochroma* (figur 3) och flera arter satyrnycklar *Serapias*. Den vanligaste arten var *Serapias bergonii* ssp. *bergonii*, men vi hade här en av få växtplatser för småblommiga

satyrnycklar *S. parviflora* ssp. *parviflora* och till vår stora förvåning också *S. vomeracea* ssp. *vomeracea*.

I liknande miljö vid en vägkant fann vi *Ophrys heldreichii* ssp. *calypsus*. Den påminner om *O. polyxio* men har bredare kanter på läppen. I en tallbevuxen backe som sluttade ner mot en odling fann vi fina ex av *O. subfusca* ssp. *cinereophila*, som lätt känns igen på den två gånger böjda läppen.

Till kulturmarkerna räknar jag också en kulle som låg insprängd bland olivodlingar. Där mötte vi igen den lilla *Ophrys subfusca* ssp. *blitopertha* tillsammans med bland annat *O. ciliata* ssp. *regisferdinandii* och *O. ciliata* ssp. *ciliata*. I ett gammalt igenväxande grustag stiftade vi bekantskap med *O. mammosa* ssp. *mamosa*.

I en vägkant såg vi en art som påminde om *O. mammosa*, den mycket storvuxna *O. transhyrcana* ssp. *transhyrcana*, som känns igen på sin triangulära läpp. Den är mycket ovanlig på Rhodos. Huvudutbredningen är östlig från Turkiet bort mot Kaspiska havet. Arten är uppkallad efter den antika provinsen Hyrkanien som låg söder om Kaspiska havet.

### Bergets och källornas ofrysar

Det högsta bergsmassivet på Rhodos heter Attaviriabergen. Det reser sig drygt 1200 meter över havet. På mellersta delen av ön finns det i blickfånget var man än rör sig. Det är en jättestor stenbumling omkransad av lägre barrskogsbeklädda bergkullar. Berget har gett namn till den ovanliga *Ophrys fusca* ssp. *attaviria*, som finns sparsamt här och i angränsande delar av det turkiska Anatolien.

Ännu mera ovanlig är den närstående *Ophrys fusca* ssp. *eptapiensis*. Som namnet säger fann man den för första gången vid Epta Piges, de sju källorna. Just där på *locus classicus* hittade vi den också! Den påminner om *O. fusca* ssp. *attaviria*, men är betydligt mer rödanlupen på blommans läpp.

Här växte också en småblommig typ av *Ophrys omegaifera*, som var svår att placera systematiskt. Enligt vår ledare Sven Birkedal är den nyligen beskriven som en egen underart: *O. omegaifera* ssp. *apollonae*.



Figur 4. En av flera satyrnycklar vi såg var *Serapias carica*. Namnet kommer från Karien, en region i det antika Anatolien. Utbredningen är de östra Egeiska öarna som Lesbos, Samos och Rhodos, ögruppen Kykladerna samt den västra delen av den turkiska medelhavskusten.

### Våtmarker

Trots att det faller en hel del regn under vintrarna på Rhodos är det ont om våtmarker. Ett undantag låg intill vägen mellan Laerma och Lardos. Den dominerades av en liten smörblomma *Ranunculus muricata*. Här hittade vi också den enda förekomsten av den ståtliga lilablommande *Orchis laxiflora* ssp. *laxiflora*. På en kulle vid kanten av våtmarken växte humle-ofrys *Ophrys bombyliflora*, som vi såg på ytterligare två platser under veckan.

### Orkidéområden på Rhodos

I stora drag rörde vi oss i det lilla bergsmassivet Profitis Ilias bort mot Eloussa och längs inlandsvägen söderut Apollona–Laerma–Profilia. Vi hade så gott som alla lokaler i nära anslutning till vägar. Vi gjorde också en del fynd längs vägen mellan Laerma och Lardos.

Ett annat huvudområde för vårt intresse låg längst i söder på ön, strax söder om Kattavia. En fin lokal för flera ofrysar fanns vid den lilla kyrkan i Agios Pavlos. Ett annat område vi besökte i söder låg nära Arnitha. Ruderatmarken strax väster om Kolybia var även den rik på ofrysar. Epta piges gav också några tillskott på artlistan. Sista dagen

sökte vi upp ett strandområde nära Monolithos för att få se sparrissysslan *Limodorum abortivum* var. *abortivum* i blom.

Fortfarande betas stora områden av får och getter, något som gynnar många orkidéarter. En annan faktor som säkert i hög grad bidrar till att säkerställa floran på sikt är de många skogsbränderna, som ofta har stor utsträckning. Det har också betydelse att Rhodos varit isolerat från andra landområden under långa perioder. Precis som på andra öar i Medelhavet finns ett flertal endemiska arter.

## Slutord

Nu har det mest handlat om vad vi såg, men resan hade inte blivit densamma utan den grupp människor som delade upplevelserna. Mycket av förtjänsten för det tillkommer våra ledare Sven Birkedal och Åke Svensson, som säkert lotsade oss fram till växtplatser för den ena rariteten efter den andra. När jag såg artlistan innan avresan tänkte jag att jag skulle vara mycket nöjd om jag fick se de flesta arterna. Jag bedömde det som orimligt att få se alla rariteterna. Där hade jag fel! Vår artlista blev i stort sett komplett (tabell 1).

Jag måste betona att fascinationen för mig absolut inte handlar om att få sätta ett kryss för en ny art och skynda mig att söka upp nästa. Tjusningen med att se till exempel nya *Ophrys*-arter är att lära känna dem, se skönheten och variationen på samma tema, förundras över mångfalden och ställa sig frågan hur utvecklingen lett fram till dem.

Sen är det inte enkelt att sätta ett namn och en etikett på varje blomma. Olika experter har olika uppfattningar om systematiken. Några föredrar att "splittra" och ge artstatus till alla varianter med olika utseende, medan andra experter har en snävare uppfattning om artbegreppet och sammanför liknande former till samma art.

Namnen på de olika växterna ändras dessutom ofta. Där är det inte så lätt att hänga med och att hitta någon "sanning". I den här uppsatsen har jag på inrådan och med stöd av Sven Birkedal valt att följa Kreutz, C. A. J. 2004. *Catalogue of European orchids*. **SBT**.

- Diskussionerna i fält, vid artgenomgångar och måltider befrämjade både trivsel och lärande. Tack till er alla som i så hög grad bidrog till det!



**Barbro Risberg** är nyligen pensionerad från sin tjänst som rektor i Hofors. Hon är sedan länge engagerad som ordförande i Naturskyddsföreningen i Hofors-Torsåker. Barbro har gett ut "Floran i Torsåkers socken".

Adress: Hagmarksgatan 44, 813 33 Hofors  
E-post: barbro.risberg@gmail.com

**Tabell 1. Orkidéer funna under resan till Rhodos 2–10 april 2011.**

<i>Aceras anthropophorum</i>	<i>O. fusca</i> ssp. <i>parvula</i>	<i>O. tenthredinifera</i> ssp. <i>leochroma</i>
<i>Anacamptis pyramidalis</i>	<i>O. heldreichii</i> ssp. <i>calypsus</i>	<i>O. transhyrcana</i> ssp. <i>transhyrcana</i>
<i>Barlia robertiana</i>	<i>O. holoserica</i> ssp. <i>halia</i>	<i>O. umbilicata</i> ssp. <i>rhodia</i>
<i>Limodorum abortivum</i> var. <i>abortivum</i>	<i>O. holoserica</i> ssp. <i>heterochila</i>	<i>O. umbilicata</i> ssp. <i>umbilicata</i>
<i>Ophrys argolica</i> ssp. <i>lucis</i>	<i>O. iricolor</i> ssp. <i>iricolor</i>	<i>Orchis anatolica</i> ssp. <i>anatolica</i>
<i>O. bombyliflora</i>	<i>O. lutea</i> ssp. <i>minor</i>	<i>O. coriophora</i> ssp. <i>fragrans</i>
<i>O. candica</i> ssp. <i>candica</i>	<i>O. lutea</i> ssp. <i>phryganae</i>	<i>O. intacta</i>
<i>O. ciliata</i> ssp. <i>ciliata</i>	<i>O. mammosa</i> ssp. <i>mammosa</i>	<i>O. italica</i>
<i>O. ciliata</i> ssp. <i>regis-ferdinandii</i>	<i>O. oestrifera</i> ssp. <i>cornutula</i>	<i>O. lactea</i> ssp. <i>lactea</i>
<i>O. colossaea</i>	<i>O. oestrifera</i> ssp. <i>dodekanensis</i>	<i>O. laxiflora</i> ssp. <i>laxiflora</i>
<i>O. cretica</i> ssp. <i>beloniae</i>	<i>O. omegaifera</i> ssp. <i>apolloniae</i>	<i>O. morio</i> ssp. <i>picta</i>
<i>O. ferrum-equinum</i> ssp. <i>ferrum-equinum</i>	<i>O. omegaifera</i> ssp. <i>omegaifera</i>	<i>O. papilionacea</i> ssp. <i>heroica</i>
<i>O. fusca</i> ssp. <i>attaviria</i>	<i>O. polyxo</i>	<i>O. provincialis</i> ssp. <i>provincialis</i>
<i>O. fusca</i> ssp. <i>eptapiigiensis</i>	<i>O. reinholdii</i>	<i>Serapias bergonii</i> ssp. <i>bergonii</i>
<i>O. fusca</i> ssp. <i>leucadica</i>	<i>O. subfusca</i> ssp. <i>blitopertha</i>	<i>S. carica</i> ssp. <i>carica</i>
<i>O. fusca</i> ssp. <i>lindia</i>	<i>O. subfusca</i> ssp. <i>cinereophila</i>	<i>S. parviflora</i> ssp. <i>parviflora</i>
	<i>O. subfusca</i> ssp. <i>persephonae</i>	<i>S. vomeracea</i> ssp. <i>vomeracea</i>